

راهکارهای مقابله با فساد اقتصادی رشوه در ادارات از

منظر قرآن و روایات

فیض‌الله حبیبی^۱ | محمد اسحاق مهدوی^۲

چکیده

فساد پدیده‌ای است که کم و بیش در کلیه کشورهای جهان وجود دارد؛ اما نوع، شکل، میزان و گستردگی آن در هر کشوری متفاوت است. یکی از انواع فسادها، رشوه‌دهی و رشوه‌ستانی است که پیامدهای فاسد کننده اخلاقی و فرهنگی و اقتصادی به همراه دارد و در این تحقیق به عنوان یک فساد اقتصادی بررسی شده است؛ زیرا غالباً توسط مال و پول صورت می‌گیرد و از این لحاظ جنبه اقتصادی دارد. هدف این تحقیق که با روش توصیفی نوشت شده، معرفی و ارائه راهکارهای قرآنی و روایی برای جلوگیری از فساد اقتصادی رشوه است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که رشوه، مانع بزرگ برای تطبیق قانون الهی است که کمک می‌کند تا افراد ناهل مقرر می‌ند و در انجام وظیفه محوله خیانت می‌کنند. بنابراین دین اسلام رشوه معصیت دانسته و گیرنده و دهنده آن را به عذاب الهی تهدید کرده است.

کلیدواژه‌ها: فساد اقتصاد، فساد، رشوه، قانون الهی، مبارزه با ارتشا

۱. ماستری تفسیر و علوم قرآن، دانشکده علوم اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، (نماینده افغانستان)، کابل، افغانستان

۲. استاد و کدر علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه خاتم النبیین (ص)، کابل، افغانستان

مقدمه

رشوه یکی از چالش‌ها و مسائل مهم در جامعه اسلامی است. از آنجا که قرآن کریم رهنمای بشر در تمامی امور و شئون زندگی است، می‌تواند راهکارهای مناسب اجتناب و دوری از این پدیده شوم را ارائه نماید. در این کتاب جاویدان راهکارهای مقابله با مفاسد اقتصادی وجود دارد که تفسیر و تحلیل آن در روایات نیز بیان شده است. یکی از مصادیق بارز این فساد، «موضوع رشوه» است که از قباحت و زشتی خاص در جوامع اسلامی برخوردار است. در این تحقیق کوشش شده تا به سؤالاتی مانند چالش‌های مقابله با فساد اقتصادی رشوه از منظر قرآن و روایات چیست؟ راهکارهای فردی مقابله با فساد اقتصادی رشوه از منظر قرآن و روایات چیست؟ راهکارهای اجتماعی مقابله با فساد اقتصادی رشوه از منظر قرآن و روایات چیست؟ راهکارهای حکومتی مقابله با فساد اقتصادی رشوه از منظر قرآن و روایات چیست؟ پاسخ ارائه شود و برای مقابله با مفاسد اقتصادی راهکارها از منظر قرآن کریم و روایات با اشاره به فساد اداری رشوه بررسی می‌شود و روش‌های عملی مبارزه با رشوه را تحت پژوهش قرار می‌دهد.

فساد اقتصادی پدیده‌ای است که کم و بیش در کلیه کشورهای جهان وجود دارد؛ اما نوع، شکل، میزان و گستردگی آن در هر کشور و هر اداره متفاوت است، همان‌طور که نتایج و پیامدهای آن نیز بنا بر نوع سازمان تفاوت دارد. این تحقیق از آن جهت اهمیت دارد که بر اساس آیات قرآن کریم و روایات اسلامی باید مبرا از هر نوع فساد و منکر به‌خصوص فساد اقتصادی رشوه باشند. پس ضرورت می‌یابد که این موضوع از نظر آیات و روایات بررسی شود و راهکارهای مناسب نیز ارائه گردد؛ زیرا به هر اندازه که فساد اداری و اقتصادی کمتر شود، کارایی یک اداره یا سازمان، بیشتر می‌شود و برعکس به هر اندازه که فساد اداری بیشتر شود، حقوق زیادی زیر پا می‌شود و اصل شایسته‌سالاری مغفول می‌ماند.

درباره مبارزه با فساد مالی و اقتصادی به‌ویژه مسئله رشوه تا کنون پژوهش‌های گوناگونی در قالب کتاب و مقاله تدوین شده است که در ذیل به‌عنوان نمونه به برخی

از آن‌ها اشاره می‌گردد:

۱. «فساد مالی»، اثر تقی عظیمی که در مورد فساد مالی با تأکید بر پدیده رشوه، صورت گرفته است.

۲. «چالش‌های مبارزه با جرائم اقتصادی و راهکارهای پیشنهادی»، اثر آقایان حسین وفادار و سهراب بهرامی که در مورد ویژگی‌های جرم اقتصادی، عوامل مؤثر بر بروز جرائم اقتصادی، تأثیر خلأهای قانونی بر مبارزه با جرائم اقتصادی تحقیق نموده‌اند. این تحقیق به روش پیمایشی در ادارات مبارزه با جرائم اقتصادی ایران صورت گرفته است.

۳. «مبارزه علیه رشوه و فساد اداری» اثر پرویز خوارزمی که در مورد رشوه، خوردن مال از راه باطل، رشوه و فروش آیات و عهدشکنی با خدا است و... که از منظر آیات و روایات بررسی است.

یکی از امتیازات این تحقیق که هدف آن است که در هیچ‌یکی از تحقیقات فوق پوشش داده نشده است؛ زیرا هدف این تحقیق بحث از شناسایی ریشه‌ها و علل رشوه در جامعه و یافتن راهکارهای عملی مبارزه با آن از نگاه قرآن و روایات است.

۱. مفاهیم

۱-۱. فساد

برای فساد یک تعریف جامع و مانع امکان‌پذیر نیست؛ زیرا از جمله مفاهیم همواره سیال و متغیر است و از یک‌زمان تا زمان دیگر و از یک مکان تا مکان دیگر و از یک فرهنگ تا فرهنگ دیگر، تفاوت دارد. واژه فساد از جمله به معنای تباهی، گندیدگی، پوسیدگی، بی‌اعتباری، خرابی پوچی و نیز به صورت مصدر به معنای گرفتن اموال کسی به زور و ستم آمده است. (کی. جین، ۱۳۸۶، ۳: ۱۸۴۰)

مفهوم فساد اداری در گذشته‌های دور، همان مفهوم اخلاقی و ارزشی‌اش مدنظر بوده؛ اما به مرور زمان تبدیل شده به یک مفهوم علمی به‌ویژه در دانش مدیریت و سیاست. فساد انواع مختلفی دارد که هرکدام دارای مصادیق گسترده است و از سویی

دیگر ماهیت فساد در کشورهای مختلف متفاوت است. لذا تعریف جامع و مورد اتفاق از فساد ارائه نشده است، در اینجا نیز به طور مختصر و به فراخور این پژوهش به تنها تعریفی که بیش از همه مطرح بوده، اشاره می‌کنیم: «فساد به اقداماتی اطلاق می‌شود که ناشی از به‌کارگیری قدرت و توان سازمان‌های دولتی یا وابسته به دولت برای کسب منافع مالی فردی یا گروهی است». (فیضی، ۱۳۷۱: ۷)

بنابراین فساد اداری به مجموعه رفتارهای آن دسته از کارکنان بخش عمومی اطلاق می‌شود که در جهت منافع غیرسازمانی، ضوابط و عرف پذیرفته شده را نادیده می‌گیرند. از این جهت فساد ابزاری نامشروعی برای برآوردن تقاضاهای نامشروع از نظام اداری است. در افغانستان نیز فساد اداری از زمانه‌های دور رایج و امر معمول بوده است. چنانکه غلام محمد غبار می‌نویسد: «در حکومت‌های قبل از ظهور چنگیز، فساد اداری به حدی زیاد بوده که مصارف و تجمل دربار شاهی به واسطه مالیات سنگین و اخذ هدیه و رشوه مأمورین حکومتی از مردم تأمین می‌شده است. این مصارف سنگین قصرنشینان، روز به روز کمر دهقانان کشور را خمیده‌تر می‌ساخته است». (غبار، ۱۳۶۶: ۱۵۲)

۲-۱. اقتصاد

در میان تعریف‌های بسیار زیادی که از اقتصاد شده، دو تعریف ذیل معروف‌تر و متداول‌تر است. تعریف اول اقتصاد را شامل مجموعه تدابیری می‌داند که میان نیازهای نامحدود انسانی و وسایل لازم محدود، هماهنگی برقرار می‌سازد. تعریف دوم، اقتصاد را کوششی برای کسب حداکثر نتیجه با وسایل معین و یا رسیدن به نتیجه معین با حداقل وسایل ممکن دانسته است. لذا اقتصاد، رفتار خاص انسان است که با خواستن، ارزشیابی و انتخاب در زمینه تولید، توزیع و مصرف توأم باشد و بیشترین موفقیت را برای او حاصل کند. (گلریز، بی‌تا: ۶۹)

۳-۱. اداره

اداره به این معانی آمده است، «گرداندن، بگردش درآوردن، گرداندن کار، کارگردانی و محلی که در آنجا کارهای دولتی انجام داده می‌شود و دارای یک رئیس و شامل چند دایره و شعبه و تابع یک وزارت است». (استانکزی، ۱۳۹۱، ۱: ۱۲۰) بنابراین نظام

اداری را می‌توان شبکه‌ای از روش‌ها، شیوه‌ها، قوانین و برنامه‌های اجرایی دانست که در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی برای اداره ساختار حکومتی کشورها فعالیت می‌کنند. با توجه به این تعریف، مفهومی که از اداره استنباط می‌شود این است که: «اداره عبارت است از نظام اجتماعی و طرح روش‌ها و شالوده‌های خاص که در آن عده کثیری از افراد به منظور رسیدن به یک سلسله اهداف نسبتاً مشخص، به انجام وظایف پیچیده و دقیق مشغولند». (همان)

۴-۱. رشوه

«رشوه» لفظی عربی است که از ریشه «ر ش و» گرفته شده و به سه صورت با فتح، ضم و کسر «راء» به کار رفته است. معادل این کلمه به زبان انگلیسی «Bribe» است؛ اما معادل فارسی آن پاره و است. علمای لغت در بیان معنای اصطلاحی رشوه، نظریات متفاوتی ابراز داشته‌اند که به تبع آن، منشأ اختلاف آراء در بین فقها گردیده است؛ زیرا فقها در تعریف این الفاظ به نظریات اهل لغت استناد می‌کنند، چون هر یک از لغویان تعریف خاصی برای رشوه بیان کرده است، فقها نیز وحدت نظر ندارند. لذا هرگونه برداشت از ارتشا در دامنه صدق آن تأثیر خواهد گذاشت.

در لغتنامه دهخدا ذیل کلمه «رشوه»، مطالبی ذکر شده که به بعضی از آن‌ها اشاره می‌شود: رشوه (رَو) اناوه، پاره، پاره‌ای که برای برآمدن کاری دهند. آنچه بر کسی دهند تا کارسازی به ناحق کند و در فارسی قدیم آن را پاره گویند. (دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل واژه) طریحی درباره اصل این کلمه دوقول را ذکر می‌کند: یکی اینکه اصل کلمه رشاه، طنابی است که به وسیله آن به آب می‌رسند و دیگر اینکه رشوه از «رشاء الفرخ» گرفته شده؛ یعنی هنگامی که جوجه، گردنش را به سوی مادرش دراز می‌کند تا دانه در دهانش قرار دهد. سپس می‌افزاید: «والرشوه بالكسر: مَا يُعْطِيهِ الشَّخْصُ الْحَاكِمُ وَغَيْرِهِ لِيَحْكُمَ لَهُ أَوْ يَحْمِلَهُ عَلَى مَا يُرِيدُ؛ رشوه با کسر راء چیزی است که فرد به حاکم یا غیر او می‌دهد تا به نفع او حکم کند یا آنچه می‌خواهد آن را انجام دهد». (طریحی، ۱۳۷۵، ۱: ۱۸۴)

قانون جزای افغانستان رشوه را چنین تعریف کرده است: «هر موظف خدمات

عامه که به مقصد اجرا یا امتناع یا اخلال وظیفه که به آن مکلف باشد، به اسم خود یا شخص دیگری پول، مال یا منفعتی را طلب کند، یا از شخص وعده آن را بگیرد، یا بخشش را قبول کند، رشوه گیرنده شمرده می‌شود». قابل تذکر است که منظور از بخشش، همان عطیه است که به مقصد اجرای وظیفه که به آن مکلف است، از مراجعین به دست می‌آورد. (قانون جزای افغانستان، ۱۳۵۵: ماده ۲۵۴)

۲. انواع رشوه

رشوه می‌تواند در انواع مختلف قابل داد و ستد باشد. کارکنان دولتی امتیازهایی دلالی می‌کنند که به‌طور انحصاری از سوی دولت حاصل شده است و معمولاً برای کسانی که در خارج از این حوزه قرار دارند میسر نیست؛ مانند قدرت تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری‌های دولتی. دلالی نفوذ با حمایت یا اعمال نفوذ سیاسی مشروع، تفاوت دارد. دادن یا گرفتن هدیه، پاداش، مزایا، حق‌العمل‌های بی‌مورد در بعضی کشورها که کارکنان دولت در قبال خدمتشان دریافت می‌کنند، ممکن است تا حدودی مرسوم باشد. از آنجاکه میان پرداخت‌ها و نتایج، همیشه ارتباط وجود دارد، به‌ندرت می‌توان این پرداخت‌ها را از رشوه یا اخاذی تفکیک کرد. ارتشا به‌قصد اجتناب از مسئولیت، پرداخت مالیات یا هزینه‌های دیگر کارمندان نهادهای جمع‌آوری درآمدها، مثل کارمندان مالیاتی یا گمرک، در معرض ارتشا قرار دارند. ممکن است آن‌ها خواسته شود میزان مالیات یا عوارض درآمد را کاهش دهند یا حذف کنند، ادله تخلفات از جمله تخلفات مالیاتی، یا جرایم دیگر را بپوشانند، یا از آن‌ها چشم‌پوشی کنند، صادرات یا واردات را نادیده بگیرند یا پنهان کنند، یا مبادلات غیرقانونی یا اهداف چون پول‌شویی را نادیده بگیرند یا تسهیل کنند. ممکن است مجریان قانون، دادستان، قاضیان یا دیگر کارمندان برای تضمین تحقیق یا تعقیب نکردن فعالیت‌های مجرمانه یا در صورت تعقیب کردن تضمین نتیجه مطلوب مورد ارتشا قرار بگیرند. ممکن است کارمندان پرداخت حقوق، برای مشارکت در سوءاستفاده‌های چون قرار دادن نام افراد ناموجود در فهرست کارکنان (کارکنان غایب)، مورد ارتشا قرار بگیرند. ممکن است مسئولان مزایده یا مناقصه بخش دولتی برای تضمین اینکه قرارداد با طرفی که

رشوه را پرداخت می‌کند و با شرایطی مطلوب منعقد شود، مورد ارتشا قرار بگیرند. در مواردی که رشوه از محل سود خود قرارداد پرداخت می‌شود، این مبلغ یا فی‌صدی یا حق‌العمل محرمانه توصیف می‌شود. کارمندان بخش‌های دولتی اکثراً برای افشای اطلاعات محرمانه با ارزش، مورد ارتشا قرار می‌گیرند که این امر باعث تخریب امنیت ملی و افشای اسرار اداره مربوطه می‌شود. در این صورت اطلاعات داخلی اداره مانع از پلان‌های مورد اجرای اداره قرار می‌گیرد. (لانگست و دیگران، ۱۳۸۷: ۶۱-۶۲)

۳. آثار رشوه‌خواری در بینش اسلامی

از نظر قرآن کریم و به متابعت آن فقه اسلامی، حکم رشوه‌گیری و رشوه‌دهی، حرمت است. بنابراین همان‌طوری که رشوه‌گیر باید از این عمل حرام و تجاوزگری به حقوق و اموال دیگران اجتناب کند، رشوه‌دهنده نیز باید از دادن رشوه به صاحبان قدرت و حکومت خودداری کند و آنان را در مسیر گناه و تعدی یاری نکند، حتی اگر این رشوه دادن برای گرفتن حقی باشد. (بقره: ۱۸۸)^۱ بهتر است که انسان تا می‌تواند حتی برای احقاق حق نیز اقدام به پرداخت رشوه نکند که عملی بد و ایجاد بستری زشت برای اجتماع و صاحبان قدرت است.

کسانی که به رشوه‌خواری اقدام می‌کنند، نه تنها برای خودشان آتش دنیا و دوزخ را فراهم می‌آورند، بلکه خود را در دنیا و آخرت نیز خوار و ذلیل خواهند کرد؛ زیرا این عمل ننگ‌آور، موجب می‌شود تا انسان خوار شود؛ چراکه پوست‌کنی رشوه مانند کردن جامه تقوایی است که او را رسوا و خوار می‌سازد. (ر.ک. مانده: ۴۲) از همین رو برخی درباره کلم سحت که در آیه آمده، گفته‌اند: «حرامی است که یادآوری آن زشت و مایه ننگ انجام دهنده است». (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۲: ۴۱) پس رسوایی و ذلت از تبعات و آثار رشوه‌خواری از نظر قرآن است. از آثاری که قرآن برای رشوه‌خواری بیان کرده، می‌توان به این موارد اشاره کرد:

الف. ننگ و عذاب: چنانکه گفته شد، رشوه‌خواری، سحت است و سحت به

۱. وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِنَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ؛ و اموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خود نخورید و برای خوردن بخشی از اموال مردم به گناه، (قسمتی از) آن را (به عنوان رشوه) به قضات ندهید، در حالی که می‌دانید (این کار)، گناه است.

معنای پوست کندن است. پس شخص رشوه‌خوار با این عمل، خود را گرفتار عریانی می‌کند و لذا رسوای عام و خاص می‌شود و برای خود عذاب دردناکی می‌خرد. (مائده: ۴۲)

ب. **حرام خواری:** در آمدی که از طریق رشوه‌گیری به دست می‌آید، مال باطل و حرام است و کسی صاحب آن نمی‌شود. پس رشوه‌گیری چیزی جز حرام خواری و مال مردم خواری نیست. (مائده: ۶۲-۶۳)

ج. **عدم انتقال مال و عدم جواز تصرف:** مالی که از طریق رشوه‌گیری به رشوه‌خوار منتقل می‌شود، به سبب بطلان آن، موجب ملکیت نمی‌شود و گیرنده، مالک آن مال نیست و تصرفات آنان باطل است. (همان) چنانکه اگر با رشوه به اصحاب قدرت و حکومت، امتیازی چون امتیاز گرفتن وام، یا استخدام، یا افزایش حقوق، یا انتقال ملک و مال، یا هر چیزی دیگر برای رشوه دهنده به دست آید، چون از راه باطل و نامشروع است، چنین انتقالی باطل و تصرفات فرد در آن، تصرف در مال یا حق دیگران است. (بقره: ۱۸۸)

د. **نفاق افگنی در میان مردم:** رشوه‌گیری بیانگر نفاق است؛ از همین رو خداوند از حرام خواری منافقان به صورت رشوه در صدر اسلام در آیات قرآن سخن به میان آورده است. (مائده: ۴۱-۴۲)

۴. ادله حرمت رشوه

به اعتباری می‌توان گناهان را به دو دسته تقسیم کرد: دسته اول گناهانی که ناظر به جنبه فردی انسان‌ها بوده و ضرر و زیان آن‌ها به فرد برمی‌گردد؛ مثل شرب خمر که اگر در خفا انجام پذیرد، برای خورنده آن مضر بوده و چندان ارتباطی با جامعه ندارد؛ اما دسته دیگر گناهانی است که از جنبه فردی فراتر رفته و آثار نامطلوب و زیانبار آن‌ها به طور مستقیم متوجه جامعه می‌شود و علاوه بر ضرر و زیان فردی، برای جامعه نیز خطر آفرین است. ماهیت بعضی از این دسته گناهان، به گونه‌ای است که تنها در ظرف اجتماع بروز می‌کند. مثلاً گناه سرقت، در صورتی متصور است که

فردی یا افراد دیگری غیر از سارق وجود داشته باشند که از اموال آن‌ها سرقت شود. رشوه از جمله گناهای است که تنها در ظرف اجتماع انجام می‌گیرد و اگر در جامعه قوانین اجتماعی وجود نداشته باشد، رشوه تحقق نمی‌یابد؛ زیرا اولاً باید قانونی وجود داشته باشد که مانع رسیدن راشی به مقصودش باشد و ثانیاً قانون دارای مجری و محافظی باشد که راشی با پرداخت رشوه، حقّی را که قانون، برای فردی در نظر گرفته برای خودش طلب کند. حضور قانون در این عرصه، گویای اجتماعی بودن گناه رشوه است.

مسئله در اسلام گناهایی که جنبه اجتماعی دارد و آثار زیانبار و مهلک آن به اجتماع برمی‌گردد، بیشتر از گناهان دیگر مورد توجه قرار گرفته است و گناهایی که از هر دو جنبه فردی و اجتماعی برخوردار باشد که هم در اجتماع و هم در خفا به صورت فردی انجام داده شود، در صورتی که در جمع انجام داده شود، مجازات آن‌ها به مراتب سنگین‌تر از حالتی است که در خفا صورت می‌گیرد. مثلاً نوشیدن مسکرات اگر در حضور دیگران انجام شود، یا کسی علناً در معرض دید دیگران، در روزهای ماه مبارک رمضان به روزه‌خواری تظاهر کند، شدیداً مورد مواخذه قرار می‌گیرد، ولی اگر همین فرد، این گناهان را در خفا انجام دهد به گونه‌ای که آثار نامطلوب آن به اجتماع نرسد، چندان مورد بازخواست قرار نمی‌گیرد؛ زیرا صورت اول، بعد اجتماعی دارد و مصالح اجتماع با ارتکاب این گونه گناهان به خطر می‌افتد و روح مذهبی مردم خدشه‌دار می‌شود.

گناه رشوه نیز از دو جنبه قابل بررسی است. جنبه اول بعد فردی آن است که مرتکب آن مورد خشم و غضب و لعن خداوند قرار می‌گیرد و در آخرت، بوی بهشت به مشامش نمی‌رسد. در دنیا نیز از آثار وضعی آن در امان نخواهد بود؛ زیرا در بینش اسلامی، خوردن مال حرام، با گوشت و پوست و خون انسان آمیخته می‌شود، در تربیت روحی و معنوی انسان آثار سوئی دارد و موجب انحراف از مسیر انسانیت می‌شود. (بستانی، ۱۳۷۰: ۴۲) جنبه دیگر آن که به مراتب اهمیت بیشتری دارد، بُعد اجتماعی آن است. به نظر می‌رسد توجه اصلی به مسئله رشوه بیشتر از همین جنبه

است؛ زیرا ماهیت آن به گونه‌ای است که درست در جهت مخالف با نظام اجتماعی قرار دارد و بنیادهای سالم اقتصادی و پیوندهای محکم اجتماعی را از هم گسسته و موجب گسترش روابط زشت و ترویج روحیات ذلت و خواری و فریب و نیرنگ می‌شود. (فیضی، ۱۳۷۱: ۵۸-۵۹)

۵. راهکارهای مبارزه با ارتشا

برای مقابله با پدیده رشوه، می‌توان به راهکارهای متعددی از منظر قرآن و روایات اشاره کرد. راه حل برای فساد اداره در یک عنصر و عامل خلاصه نمی‌شود، بلکه عناصر و عوامل زیادی باید دست به دست هم بدهد تا فساد اداری از بین برود. اینک بررسی می‌کنیم که کدام راهکارها می‌تواند فساد اداری رشوه را ریشه کن کند یا کاهش دهد. قابل ذکر است که هرگونه تلاش برای جلوگیری از فساد اداری، نتیجه اندکی خواهد داشت، مگر اینکه مستقیماً ماهیت و هسته فساد اداری مورد هدف قرار گیرد، نه اینکه به مبارزه با فعالیت‌های پرداخته شود که مظهر و نمود فساد اداری است. مثلاً رشوه یک نماد فساد اداری است، در مقابل ماهیت این نوع فساد اداری، توانای همان کارمند در سوءاستفاده از همان موقعیت و موقف خودش است. (کی. جین، ۱۳۸۶: ۳۰۴)

باید گفت که مبارزه با فساد اداری در کشور نیازمند عزم ملی و اراده جدی سیاسی و مدنی است. بدون عزم قاطعی ملت و حاکمیت، هیچ عامل دیگری که بتواند در امر مبارزه با فساد اداری مؤثر واقع شود، تحقق نخواهد یافت. لذا تا زمانی که این عزم ملی و اراده سیاسی تحقق نیابد، مبارزه با فساد فاقد پشتوانه و بی نتیجه خواهد بود. راهکارهای حکومتی به خاطر از بین بردن فساد اداری رشوه، شامل انواع گوناگون است که برخی آن‌ها شامل موارد زیر است:

۱-۵. اصلاح قوانین

چنانکه مطابق ماده هفتاد و پنجم قانون اساسی، یکی از وظایف حکومت از بین بردن هر نوع فساد اداری است، لازم است برای ریشه کن کردن فساد اداری و برای

مبارزه با این مرض سرطانی باید قوانین معارض با اصول مبارزه با فساد و کنوانسیون بین‌المللی مبارزه با فساد، اصلاح شود تا بستر مناسب را برای مبارزه با فساد فراهم نموده و بسترهای فساد آمیز را حذف نماید. وضع و اصلاح این قوانین باید با توجه به تجارب سایر کشورها و معیارهای بین‌المللی مذکور در اسناد بین‌المللی از قبیل کنوانسیون مبارزه با فساد ملل متحد انجام شود. کنوانسیون بین‌المللی مبارزه با فساد کشورها را مکلف می‌سازد که اقدامات اساسی و پیشگیرانه خود را به گونه‌ای عیار سازند که در مطابقت با کنوانسیون مذکور باشد. (United nations office on drugs and crime: 2004 ماده ۶۵)

پروژه اصلاح قوانین به گونه‌ای باید باشد که فعالیت‌های مأموران اداره مبارزه با فساد اداری را محدود نکند. بدین مفهوم که در قضایا و بررسی‌های فساد اداری، به اداره مبارزه با فساد اداری اولویت داده شود. یکی از ارگان‌های که در این زمینه در مقابل این اداره در تضاد واقع می‌شود، نهاد لوی سارنوالی است. به لحاظ اینکه این نهاد در کشور ما صلاحیت دارد که اجراءات ادارات را کنترل و تفتیش نماید، (قانون تشکیل و صلاحیت سارنوالی، ۱۳۶۹: ماده ۲۴) ولی همین صلاحیت به اداره مستقل مبارزه علیه ارتشا و فساد اداری نیز داده شده است که از امور مربوط به ارتشا و فساد از ادارات بازرسی نماید. (قانون مبارزه علیه ارتشا و فساد اداری، ۱۳۸۳: ماده ۵) اگرچه قانون تشکیلات و صلاحیت سارنوالی در ماده ۲۴ تا حدودی این مشکل را حل کرده و چنین صراحت دارد: «قضیه‌ای که تحت بررسی یکی از ارگان‌های کشف و تحقیق ادارات کنترل و تفتیش قبلی یا بعدی قرار داشته باشد، سایر ارگان‌های ذی‌صلاح صلاحیت بررسی آن را ندارد». (قانون تشکیل و صلاحیت سارنوالی، ۱۳۶۹: ماده ۲۴) لکن مشکل وقتی بروز می‌کند که در بیشتر موارد هر دو ارگان «سارنوالی و اداره مبارزه با فساد اداری»، هم‌زمان از چگونگی موارد جرمی آگاه می‌شوند و به بررسی اداره مذکور خود را صاحب صلاحیت می‌دانند. این یکی از موارد تعارض قوانینی بود که در رابطه با فساد اداری و جرائم دیگر مورد استناد ارگان‌های بررسی کننده جرائم قرار می‌گیرند. بنابراین یکی از راهکارهای عملی که برای مبارزه و ریشه‌کن

کردن فساد اداری لازم است، اینکه قوانین جنایی و اداری بازنگری عمیق و همه‌جانبه صورت گیرد و وارد تعارض قوانین رفع شود. قوانین باید ویژگی‌های ذیل را داشته باشد:

- الف. ارتقا و تحکیم اقدامات برای پیشگیری و مبارزه مؤثرتر و کارا تر با فساد؛
 - ب. ارتقای تسهیل و حمایت از همکاری‌های بین‌المللی و کمک‌های فنی در زمینه پیشگیری و مبارزه با فساد از جمله بازگرداندن دارایی‌ها؛
 - ج. ترغیب امانت‌داری، پاسخگویی و مدیریت مناسب امور عمومی و اموال دولتی.
- (United nations office on drugs and crime 2004: ماده ۱-۲)

۵-۲. ساختن اداره مبتنی بر مقتضیات زمان

برای انجام دادن هر کار، همیشه راه بهتری وجود دارد و یافتن روش صحیح انجام دادن هر کار، فقط اصول مربوطه در نظر گرفته شود. این اصول باید با مقتضیات زمانی و مکانی تطابق داشته باشد، اگر اصول مربوطه در نظر گرفته نشود، انجام عمل از قبل پلان شده ناقص یا ناکارآمد خواهد بود. بنابراین در صورت وظایف درست انجام داده خواهد شد که موارد ذیل در نظر گرفته شود:

- الف. تفکیک موضوعات کاری: تفکیک تمام موضوعات جزئی کار و اینکه از کدام روش بهتر می‌شود انجامش داد؛
- ب. انتخاب دقیق کارمندان: انتخاب دقیق کارمندان با در نظر داشت قوانین استخدامی و آموزش صحیح آنان به منظور آشنا کردن آنان با روش صحیح انجام دادن کار و تبعیت از قواعد اجرایی کار مورد نظر؛
- ج. ایجاد زمینه مناسب همکاری: ایجاد زمینه مناسب همکاری کارکنان و تبعیت آنان از روش‌های علمی؛

د. تقسیم مناسب کار و مسئولیت: تقسیم مساوی و هماهنگ کار و مسئولیت بین کارمندان و اداره، به‌طوری که وظیفه طرح‌ریزی و مطالعات علمی برای بهبود روش‌ها به عهده اداره باشد و پیروی کامل از روش‌ها و استانداردهای تعیین شده،

وظیفه کارکنان اجرای محسوب شود. بدین منظور اداره نقش رهبری را داشته باشد. (فیضی، ۱۳۷۱: ۵۵)

الف. تعیین نظام‌مند ساختن اداره، معمولاً از روش‌های ذیل استفاده می‌شود:
الف. تعیین اندازه دقیق زمان انجام تمام جزئیات کار و تعیین بهترین روش صحیح اجرای آن؛

ب. ضرورت اعمال سرپرستی تخصصی با استفاده از سرپرستی چندجانبه در اداره؛
ج. یکنواخت سازی تمام وسیله‌های که در تشخیص و کاربرد بهترین روش صحیح انجام کار ضرورت احساس می‌شود. (همان: ۵۶)

۳-۵. ترویج تقوا و اخلاق اسلامی

در قرآن کریم، تقوا به عنوان اصلی‌ترین راه جلوگیری از گناه و فساد معرفی شده است. «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ؛ بگو پروردگارم امر به عدالت کرده است و توجه خویش را در هر مسجد (و به هنگام عبادت) به سوی او کنید و او را بخوانید، در حالی که دین (خود) را برای او خالص گردانید (و بدانید) همان‌گونه که در آغاز شما را آفرید، (بار دیگر در رستاخیز) بازمی‌گردید». (اعراف: ۲۹)

۴-۵. تشویق به عدالت و انصاف

قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ؛ خداوند به شما فرمان می‌دهد که امانت‌ها را به صاحبانش بدهید و هنگامی که میان مردم داوری می‌کنید، به عدالت داوری کنید». (نساء: ۵۸)

۵-۵. آموزش و فرهنگ‌سازی

قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ؛ بگو: «آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند یکسانند». (زمر: ۹)
پیامبر اکرم (ص) نیز در این زمینه می‌فرماید: «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَىٰ كُلِّ مُسْلِمٍ؛ طلب علم بر هر مسلمانی، واجب است». (کلینی، ۱۴۰۷، ۱: ۳۱)

۵-۶. ترویج روحیه قناعت و رضایت به دستاورد حلال

قرآن کریم در این باره فرموده «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ؛ و آنچه را از خوبی‌ها و اموال انفاق می‌کنید، برای خودتان است؛ (ولی) جز برای رضای خدا، انفاق نکنید! و آنچه از خوبی‌ها انفاق می‌کنید، (پاداش آن) به‌طور کامل به شما داده می‌شود؛ و به شما ستم نخواهد شد.» (بقره: ۲۷۲) امام علی^(ع) در این زمینه می‌فرماید: «الْقَنَاعَةُ كَنْزٌ لَا يَنْفَدُ؛ قناعت گنجی است که پایان نمی‌یابد.» (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴، ۳: ۱۵۵)

نتیجه‌گیری

فساد اقتصادی رشوه یکی از پدیده‌های نفرت‌انگیز در جامعه اسلامی به شمار می‌رود. این فساد باعث می‌شود که افراد نااهل به مناصب مهم اداری گماشته شوند که از توان کاری و لیاقت لازم بی‌بهره‌اند. برای مبارزه با فساد اقتصادی رشوه قوانین جنایی و اداری باید اصلاح شود و این پروسه اصلاح قوانین طوری باشد که فعالیت‌های نهادهای تخصصی مبارزه با فساد اداری از یک طرف معارض اصول مبارزه با فساد از نگاه قوانین اسلامی نباشد و از طرف دیگر حدود و اختیارات آن‌ها برجسته گردد. همچنان نظام اداری کشور مورد بازنگری عمیق قرار گیرد و نهادهای موازی و غیر کارآمد که زمینه فساد شده است، حذف گردیده و تمام ادارات خدمات عمومی با پیشرفته‌ترین معیارهای اسلامی و فنی مجهز شود. برای تمام کارکنان حقوق متناسب با کمیت و کیفیت کارشان در نظر گرفته شود. عدم ارتباط نهاد با اصول اسلامی از موارد مهم است که در رشد فساد اداری کمک می‌کند. بنابراین می‌توانیم اطمینان‌بخش باید کارسازی شود تا از یک طرف بازدهی کارها بهتر شود و هر نهاد از مسئولیت خود شانه خالی نکرده و از طرف دیگر در شفافیت کاری نهاد کمک نماید؛ چون شریعت اسلامی یکی از برنامه‌های مبارزه با فساد است که این برنامه‌های آن شامل مبارزه با فساد اقتصادی رشوه نیز می‌گردد.

فهرست منابع

قرآن کریم

الف. کتاب‌ها

۱. ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید (۱۴۰۴ق)، شرح نهج البلاغة لابن أبی‌الحدید، قم: مکتبة آية الله المرعشي النجفي.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت: دار صادر.
۳. استانکزی، محمدناصر، (۱۳۹۱)، اداره معاصر، کابل: انتشارات سعید.
۴. بستانی، فؤاد افرام، (۱۳۷۰ش)، فرهنگ ابجدی عربی- فارسی، (ترجمه: رضا مهبیار)، تهران: انتشارات اسلامی.
۵. غبار، میر غلام محمد، (۱۳۶۶)، افغانستان در مسیر تاریخ، کابل: مرکز نشر انقلاب.
۶. فیضی، طاهره، (۱۳۷۱)، مبانی مدیریت دولتی، تهران: دانشگاه پیام نور.
۷. کی‌جین، آرویند، (۱۳۸۶)، اقتصاد سیاسی فساد، (ترجمه: علی بختیاری زاده)، تهران: انتشارات مطالعات راهبردی.
۸. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامية.
۹. گلریز، حسن، (بی‌تا)، فرهنگ توصیفی لغات و اصطلاحات علوم اقتصادی، مرکز آموزش بانکداری.
۱۰. لانگست، پیترو دیگران، (۱۳۸۷)، برنامه‌های جهانی مبارزه با فساد، (ترجمه: امیر حسین جلالی فراهانی و حمید بهره‌مند)، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

ب. قوانین

۱۱. قانون تشکیل و صلاحیت سارنوالی، (۱۳۶۹) جریده رسمی. شماره، ۱۳۷۰. کابل: مطبعه دولتی.
۱۲. قانون جزای افغانستان، (۱۳۵۵)، جریده رسمی، شماره، ۳۴۷، کابل: مطبعه دولتی.
۱۳. قانون مبارزه علیه ارتشاء و فساد اداری، (۱۳۸۳)، جریده رسمی، شماره ۸۳۸، کابل: مطبعه دولتی.
14. United nations office on drugs and crime. (2004). (convention against corruption). New yark